

Elżbieta Wesołowska

Polaryzacja grupowa w warunkach debaty deliberatywnej

Civitas et Lex nr 2, 19-30

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PSYCHOLOGIA / PSYCHOLOGY

ELŻBIETA WESOŁOWSKA

POLARYZACJA GRUPOWA W WARUNKACH DEBATY DELIBERATYWNEJ

1. Wprowadzenie

W ostatnim trzydziestoleciu zainteresowanie teoretyków i badaczy społecznych budzą idee określane wspólnym mianem demokracji deliberatywnej¹. Słowo „deliberować” (pochodzi od łacińskiego „libra” – ‘waga’) oznacza rozważanie, namysł nad alternatywnymi propozycjami działania lub rozwiązaniami. Demokracja deliberatywna jest nurtem myślowym i ideologicznym propagującym udoskonalanie aktualnie funkcjonujących systemów demokratycznych poprzez wprowadzanie debat deliberacyjnych jako sposobu wypracowywania porozumienia w sytuacjach rozbieżności poglądów pomiędzy przedstawicielami różnych zbiorowości społecznych. Jest ona definiowana przez swoich orędowników Amy Gutmann i Denisa Thompsona jako „forma rządów, gdzie wolni i równi obywatele (i ich reprezentanci) uzasadniają swoje stanowiska (decyzje) w trakcie debaty polegającej na przedstawieniu argumentów, które są wzajemnie możliwe do akceptacji, ogólnie dostępne i zrozumiałe oraz nakierowane na wypracowanie stanowiska, które przez jakiś czas będzie obowiązywać wszystkich obywateli, choć w przyszłości może zostać zrewidowane”².

Inspiracje dla sformułowania zasad debaty deliberatywnej wywodzą się z prac filozofów Johna Rawlsa³ i Jürgena Habermasa⁴. Pragmatyczny model procedury wypracowywania porozumienia został sformułowany przez Amy Gutmann i Denisa Thompsona⁵. Przedstawia on debatę deliberatywną jako grupowy proces poszukiwania porozumienia poprzez dyskusję, w której jednostki

ELŻBIETA WESOŁOWSKA, dr hab., prof. UWM, pracownik naukowy w Katedrze Psychologii Rozwoju i Edukacji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie; e-mail: ewesolowska@uwm.edu.pl

¹ J. Wasilewski, *Czy demokracja deliberatywna naprawi współczesną demokrację?*, w: *Konflikt i porozumienie*, pod red. J. Reykowskiego, Warszawa 2007, s. 13–35.

² Cyt. za: J. Wasilewski, *Demokracja deliberatywna: stanowiska i nadzieje*, w: *Konflikty międzygrupowe. Przejawy, źródła i metody rozwiązywania*, pod red. K. Skarżyńskiej, U. Jakubowskiej i J. Wasilewskiego, Warszawa 2007, s. 313–334.

³ J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, tłum. F. Panufnik, J. Pasek, A. Romaniuk, Warszawa 1994.

⁴ J. Habermas, *Teoria działania komunikacyjnego*, t. 1: *Racjonalność działania a racjonalność społeczna*, tłum. A. M. Kaniowski, przekład przejrzał M. J. Siemek, Warszawa 1999.

⁵ A. Gutmann A. i D. Thompson, *Democracy and disagreement*, Cambridge 1996.

uczestniczą na zasadach równego statusu, wzajemnego poszanowania i wolności od wszelkich przymusów zewnętrznych. Idealna deliberacja odróżnia się na tle dyskusji, które możemy obserwować w życiu codziennym, współpracą pomiędzy stronami, racjonalną i merytoryczną argumentacją, otwartym przedstawianiem przez strony stanowisk wraz z ich uzasadnieniami. Jest więc poszukiwaniem tego, co łączy, a nie dzieli dyskutantów, oraz współdziałaniem przy wypracowywaniu końcowego rozwiązania zaspokajającego podmiotowe potrzeby, a jednocześnie korzystnego dla dobra ogółu. Specyficzne dla deliberacji są zasady upublicznienia i wzajemności. Pierwsza z nich zakłada, że dyskusja toczy się na otwartym forum, potencjalnie dostępnym dla wszystkich zainteresowanych. Nie należy się więc posługiwać w jej trakcie określeniami bądź sformułowaniami obraźliwymi dla kogokolwiek. Druga zasada – zasada wzajemności oznacza, że uczestnicy deliberacji powinni próbować posługiwać się argumentami zrozumiałymi i możliwymi do zaakceptowania przez ich oponentów.

Orędownicy deliberacji dostrzegają w niej szereg pozytywnych konsekwencji i skutków. Deliberowanie miałooby prowadzić do rozwiązań uwzględniających różne perspektywy społeczne, korzystnych dla dobra ogółu i cieszących się dość powszechną akceptacją. Debatom deliberatywnym przypisuje się również efekty transformacyjne i edukacyjne polegające na zmianie postaw dyskutantów wobec ważnych kwestii na bardziej prospołeczne, rozwijaniu prodemokratycznych wartości oraz kompetencji obywatelskich.

John Rawls jedną z potencjalnych zalet deliberacji opisuje w następujący sposób: „[...] idealnie prowadzona dyskusja w gronie wielu osób z większym prawdopodobieństwem doprowadzi do prawidłowego wniosku [...] niż samodzielne rozważanie każdej z nich. [...] wymiana opinii z innymi powściąga naszą stronniczość, naszą jednostronność i poszerza perspektywę; musimy spojrzeć na sprawy z ich punktu widzenia i uprzytomniamy sobie ograniczenia naszego obrazu rzeczy. Korzyści płynące z dyskusji polegają na tym, że nawet reprezentatywni ustawodawcy są ograniczeni w swej wiedzy i zdolności rozumowania. Żaden z nich nie wie wszystkiego tego, co wiedzą inni, nie może też w pojedynkę wyciągnąć tych samych wniosków, jakie mogliby wyciągnąć wspólnie. Wydaje się, że wspólne rozważanie może przynieść przynajmniej z biegiem czasu polepszenie stanu spraw”⁶.

Cytat ten obrazuje nadzieje, że w debatach deliberatywnych indywidualne niedostatki wiedzy będą kompensowane, sporne kwestie zostaną rozważone wieloaspektowo, a w rezultacie zostanie wypracowane lepszej jakości rozwiązanie niż w sytuacjach indywidualnego rozwiązywania problemów i podejmowania decyzji. Taką wizję dyskusji grupowej i jej efektów podważają wyniki badań empirycznych psychologii społecznej. Tytułem przykładu można tu wspomnieć o skłonności do komunikowania informacji podzielanych polegającej na tym, że przeciętny członek grupy w dyskusji częściej porusza i przekazuje pozostałym jej uczestnikom te informacje, które oni już znają (tzw. informacje podzielane),

⁶ J. Rawls, dz. cyt., s. 492.

zamiast informacji, które posiada tylko on (tzw. informacje niepodzielane)⁷. Skłonność ta występuje nawet wówczas, gdy wyraźnie uczula się dyskutantów, aby omówili wszystkie dostępne im ważne kwestie⁸. Występowanie tej tendencji podważa nadzieje na wieloaspektowe rozważenie problemu podczas dyskusji grupowej.

Inny przykład potencjalnego problemu, który może zniweczyć nadzieje pokładane w debatach deliberatywnych, stanowi tzw. syndrom myślenia grupowego opisany przez Irvinga Janisa, w którym dążenie do utrzymania spójności grupowej dominuje nad merytoryczną analizą problemu, a członkom grupy decyzyjnej bardziej zależy na dobrych wzajemnych relacjach i zgodzie niż na krytycznej analizie odmiennych poglądów i punktów widzenia⁹. W rezultacie może dojść do przyjęcia rozwiązania o wątpliwej jakości, którego dyskutanci nie podważają tylko dlatego, że obawiają się dezaprobaty ze strony pozostałych osób.

Wśród potencjalnych zagrożeń dla efektywnej deliberacji uwagę badaczy zwróciło zjawisko polaryzacji grupowej. Istota polaryzacji polega na tym, że w wyniku dyskusji grupa wypracowuje stanowisko (bądź rozwiązanie) bardziej skrajne niż stanowiska poszczególnych jednostek przed dyskusją. W literaturze wyróżnia się dwa aspekty tego zjawiska. W sytuacjach, gdy grupa ma wypracować wspólną decyzję i decyzja ta okazuje się bardziej skrajnie przesunięta niż oceny indywidualne, używane bywa określenie *choice Shift*. Natomiast w sytuacjach, gdy opinie członków grupy są badane anonimowo i okazuje się, że po dyskusji wyrażają oni opinie przesunięte bardziej ekstremalnie w kierunku wyznaczonym przez medianę ich ocen przed dyskusją – to zjawisko takie określane jest mianem „polaryzacji grupowej”¹⁰. Obecnie badania nad polaryzacją należą do rzadkości, a przy współczesnym stanie wiedzy przyjmuje się, że u podłoża występowania zjawiska leżą mechanizmy poznawcze i motywacyjne. Pierwszy z nich polega na tym, że wysłuchując argumentów przedstawianych przez dyskutujących, jednostka gromadzi pulę informacji nieznaną jej wcześniej lub których nie brała dotychczas pod uwagę. Na skutek takiej argumentacji perswazyjnej jej początkowe stanowisko może ulegać modyfikacji. W myśl mechanizmu motywacyjnego jednostka, zorientowawszy się, jakie stanowisko dominuje w grupie, przyjmuje stanowisko podzielane, ale przy tym bardziej skrajne. Dąży w ten sposób do tego, aby zyskać akceptację grupy, ale jednocześnie pokazać się jako jednostka ciekawie myśląca i unikalna¹¹.

⁷ B. Wojciszke, *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Warszawa 2002, s. 379.

⁸ Tamże.

⁹ D.T. Kenrick, S.L. Neuberg, R. Cialdini, *Psychologia społeczna. Rozwiązane tajemnice*, Gdańsk 2002, s. 630–631.

¹⁰ M. Cielecki, *Zjawisko przesunięcia postaw grupowych: przegląd badań i wyjaśnień*, w: *Wybrane zagadnienia z psychologii społecznej*, pod red. J. Czapińskiego, Warszawa 1984, s. 5–75.

¹¹ E. Aronson, T.D. Wilson, R. Akert, *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, przekł. J. Gilewicz, Poznań 1998, s. 384–385.

2. Polaryzacja grupowa w warunkach debaty deliberatywnej

Oredownnik idei deliberacji Cass Sunstein¹² z niepokojem rozważa potencjalne prawdopodobieństwo wystąpienia zjawiska polaryzacji podczas debaty deliberatywnej. W uruchomieniu procesów polaryzacji upatruje on następujące niebezpieczeństwa. Po pierwsze, może nastąpić jednostronne ukierunkowanie dyskusji, które uniemożliwia rozważenie wszystkich istotnych faktów, danych, informacji, a tym samym wieloaspektową analizę problemu. Po drugie, przesunięcie występuje w ramach postaw, preferencji, z którymi uczestnicy przystępują do deliberacji. Nie można się zatem spodziewać wypracowania nowej jakości bądź integracji odmiennych poglądów na wyższym poziomie. Po trzecie, rozkład preferencji w grupie deliberującej może znacznie odbiegać od rozkładów preferencji w rzeczywistych zbiorowościach, których dotyczy dyskutowany problem. Idea deliberacji opiera się bowiem na dobrowolności udziału i nie ma wymogu, aby dyskutanci byli próbą reprezentatywną. Może to być szczególnie niebezpieczne w sytuacjach, gdy w grupie dyskusyjnej znajdzie się kilka osób o ekstremalnych, radykalnych poglądach, bo w wyniku dyskusji poglądy mogą się jeszcze bardziej zradycalizować.

Ogólnie rzecz biorąc, wystąpienie polaryzacji oznacza osiągnięcie większego stopnia zbieżności poglądów członków grupy po dyskusji, zatem pod względem formalnym można mówić o zwiększeniu konsensusu grupowego zgodnie z oczekiwaniami zwolenników deliberacji. Problem leży natomiast w tym, że treść konsensusu zależy od rozkładu opinii w grupie, zachodzi bowiem obawa, że w niektórych grupach może zostać wypracowane rozwiązanie banalne, odtwórcze bądź nawet społecznie szkodliwe.

Zauważmy jednak, że sytuacje, w których zaobserwowano występowanie zjawiska polaryzacji, różnią się od sytuacji debaty deliberatywnej pod względem kluczowych zmiennych, które wpływają na zachowania dyskutantów i funkcjonowanie całej grupy. Zmiennymi tymi są: rodzaj zadania, charakterystyki uczestników oraz specyfika kontekstu normatywnego, w którym realizowane jest zadanie. Różnice te ujmuje tabela 1.

W badaniach, w których zaobserwowano polaryzację grupową, grupom stawiano do rozwiązania zdania nowe, często abstrakcyjne, takie jak ocena wielkości złudzenia optycznego (zwanego efektem autokinetycznym), ocena nieznanymi osobami, decyzje hazardowe czy symulowane dyskusje ławy przysięgłych (tzw. *mock juries*)¹³. Wiele z nich miało charakter hipotetyczny, tzn. podejmowana decyzja nie miała realnych konsekwencji ani dla osoby badanej, ani dla nikogo innego. Brały w nich udział najczęściej obce sobie osoby połączone

¹² C.R. Sunstein, *Deliberative trouble? Why groups go to extremes*, „The Yale Law Journal” 2000, 10(1), s. 71–119.

¹³ D.J. Isenberg, *Group polarization: a critical review and meta-analysis*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1986, 50(6), s. 1141–1151.

Tabela 1. Porównanie sytuacji badań nad polaryzacją grupową i sytuacji debat deliberatywnych

Wymiar różnic	Badania nad polaryzacją	Specyfika debaty deliberatywnej
Kontekst normatywny	brak sprecyzowanych norm regulujących przebieg dyskusji	modele debaty deliberatywnej (np. Gutmann i Thompsona)
Uczestnicy	<i>ad hoc</i> powołane grupy laboratoryjne, brak perspektyw dalszych kontaktów	przeciwnicy ideologiczni, osoby o sprzecznych interesach, doświadczenie kontaktów w przeszłości i/lub przyszłości
Zadanie	„nowe” dla uczestników abstrakcyjne, hipotetyczne stosunkowo proste, niewymagające koordynacji	uksztaltowane preferencje, opinie rzeczywisty problem, ważny dla dyskutantów złożone, wieloaspektowe problemy, konieczna koordynacja odmiennych perspektyw, oczekiwań

Źródło: Opracowanie własne.

losowo w jednorazowe grupy laboratoryjne. Na ogół nie precyzowano zasad dla dyskutantów co do tego, jak dyskusja ma przebiegać.

Sytuacja debaty deliberatywnej wyróżnia się spośród innych sytuacji dyskusyjnych wyraźnie sformułowanymi wytycznymi normatywnymi odnośnie do tego, jak ma przebiegać dyskusja. Wytyczne te są zawarte w modelach powstałych na gruncie filozofii polityki (takich jak wspomniany model Gutmann i Thompsona). Założenie deliberacji przewiduje, że wezmą w niej udział osoby, dla których kontrowersyjna kwestia jest ważna, osobiście ich dotyczy, a więc nie jest nowa, dyskutanci mają w niej jakieś opinie, preferencje. Uczestnicy mogą się znać lub mieć perspektywę kontaktu ze sobą w przyszłości, np. wtedy, gdy członkowie społeczności lokalnej podejmują próbę rozwiązania ważnego dla nich problemu. Dyskutowany problem jest osobiście ważny, angażujący dla dyskutantów, dotyczy ich głęboko zakorzenionych preferencji, postaw, upodobań. Gdyby bowiem taki nie był, to można byłoby powołać ekspertów do jego rozwiązania. Jest to przy tym problem złożony, wielowymiarowy, a znalezienie jego rozwiązania wymaga koordynacji preferencji osób różniących się poglądami.

Analiza różnic pomiędzy warunkami, w których zaobserwowano polaryzację grupową, a wymogami i założeniami debaty deliberatywnej nasuwa następujące pytania:

1. Czy stworzenie sytuacji debaty deliberatywnej (pod względem kontekstu normatywnego, charakterystyk uczestników oraz rodzaju zadania) ograniczy występowanie zjawiska polaryzacji?

2. Jakie rozwiązania (pod względem treści) mogą zostać wypracowane w sytuacjach wzbudzenia procesów polaryzacji w debatach deliberatywnych? Czy polaryzacja uniemożliwi wypracowanie rozwiązania grupowego stanowiącego nową jakość wobec postaw sprzed dyskusji?

Celem artykułu jest rozważenie odpowiedzi na te pytania w świetle istniejących danych empirycznych. Wykorzystywane dane pochodzą z projektu badawczego „Psychologiczne uwarunkowania i konsekwencje deliberatywnego

funkcjonowania w grupach politycznych” realizowanego w latach 2004–2007 przez zespół psychologów w Warszawie¹⁴.

Skrótowno przytoczymy tylko te informacje o projekcie, które są potrzebne do zrozumienia problematyki polaryzacji grupowej analizowanej w niniejszym artykule. Jego szczegółową charakterystykę i prezentację części uzyskanych wyników zawierają publikacje *Konflikt i porozumienie* pod redakcją Janusza Reykowskiego¹⁵ oraz *Deliberatywne rozwiązywanie konfliktów wartości* autorstwa Elżbiety Wesołowskiej¹⁶. Druga z tych pozycji przedstawia procedurę analizowania przebiegu dyskusji grupowej, zawiera typologię potencjalnych procesów wypracowywania porozumienia oraz typologię porozumień uzyskiwanych w wyniku deliberacji. Typologia deliberatywnych porozumień zostanie przywołana w niniejszym artykule w celu odpowiedzi na drugie z rozważanych pytań¹⁷.

3. Badania własne

3.1. Metoda

Badanie miało charakter quasi-eksperymentalny. Jego sedno stanowiły debaty w grupach liczących od 7 do 13 osób i trwające ok. 1–1,5 godziny każda. Uczestnikom postawiono wspólne zadanie do realizacji w postaci wypracowania rekomendacji grupowych dotyczących kwestii angażującej światopoglądowo (a przy tym osobiście ważnej), a mianowicie sposobu realizacji i treści programowych przedmiotu wychowanie seksualne w szkołach publicznych. Poruszano m.in. kontrowersyjne zagadnienia typu, jak przedstawić problematykę antykoncepcji i aborcji.

W oparciu o teoretyczne modele debaty deliberatywnej opracowano normy regulujące sposób podejścia do wykonywanego zadania, sposób komunikowania się oraz wzajemne postawy dyskutantów. Facylitator wprowadzał te normy w grupach oraz dbał, aby były one podczas dyskusji przestrzegane. Dyskusje były filmowane przy użyciu dwóch kamer, sporządzano też transkrypcje ich przebiegu.

3.2. Osoby badane

Do dyskusji zaproszono rodziców dzieci w wieku szkolnym. Dane, na których opiera się niniejsze opracowanie, obejmują 20 dyskusji grupowych, w których ogółem wzięło udział 195 osób (w tym 85% kobiet). Najliczniej reprezentowana była grupa wiekowa pomiędzy 25 a 45 rokiem życia (78%). Wykształceniem podstawowym i zawodowym legitymowało się 9,2% badanych osób, średnim – 57%, zaś wyższym bądź niepełnym wyższym – 33,8%.

¹⁴ Autorka artykułu była jednym z głównych wykonawców tego projektu.

¹⁵ *Konflikt i porozumienie*, pod red. J. Reykowskiego Warszawa 2007.

¹⁶ E. Wesołowska, *Deliberatywne rozwiązywanie konfliktów wartości*, Olsztyn 2010.

¹⁷ Prezentowane w niniejszym artykule dane nie były dotychczas publikowane.

3.3. Zastosowane narzędzia

Stopień liberalizmu poglądów osób badanych mierzono przy zastosowaniu „Skali postaw wobec wychowania seksualnego w szkołach” skonstruowanej na potrzeby badania. Na wskaźnik liberalizmu składało się osiem pozycji dotyczących m.in.: wieku rozpoczęcia nauki, poruszania kwestii mniejszości seksualnych, aborcji oraz pedofilii¹⁸. O poglądach liberalnych respondenta świadczyła m.in. akceptacja stosunkowo wczesnego wieku, w którym dzieci rozpoczynająby edukację seksualną w szkole, przyzwolenie na szczegółowy opis wszystkich dostępnych środków antykoncepcyjnych oraz na przedstawienie aborcji z punktu widzenia prawa kobiety do samodzielnego podejmowania decyzji.

Analiza jakości rekomendacji wypracowanych przez poszczególne grupy w wyniku dyskusji opierała się na założeniach teoretycznego modelu debaty deliberatywnej według Gutmann i Thompsona. Model ten przewiduje, że w wyniku deliberacji możliwe jest wystąpienie następujących zjawisk: (a) uzyskanie zgodności dyskutantów co do właściwości jakiegoś stanu rzeczy, (b) pozyskanie akceptacji dyskutantów dla jakiegoś systemu norm, (c) uregulowanie relacji pomiędzy uczestnikami, (d) odkrycie istniejącego podobieństwa podstawowych poglądów dyskutantów, pomimo różnic w wygłaszanych stanowiskach i propozycjach rozwiązań, (e) znalezienie rozwiązania organizacyjnego możliwego do zaakceptowania przez osoby o odmiennych światopoglądach lub (f) zmiany w strukturach poznawczych uczestników polegające na uznaniu cudzego stanowiska moralnego za równie prawomocne co własne. Zapisane rekomendacje grupowe analizowano pod względem spełniania powyższych kryteriów.

3.4. Procedura badania

Uczestnicy badania wypełniali najpierw kwestionariusze dotyczące m.in. ich postaw wobec dyskutowanej kwestii ideologicznej oraz wybranych zmiennych psychologicznych (indywidualne pre-testy). Następnie uczestniczyli w dyskusji realizowanej według normatywnych wytycznych charakteryzujących debatę deliberatywną. Dyskusja kończyła się spisaniem ustaleń i rekomendacji grupowych. Na zakończenie osoby badane ponownie wypełniały kwestionariusze, stanowiące równoległe wersje narzędzi zastosowanych przed dyskusją (indywidualne post-testy). Taki schemat badawczy umożliwił zarówno badanie zmian postaw po dyskusji, jak też analizę jakości grupowych rozwiązań.

Wymiar, na którym analizowano modyfikacje postaw, stanowił liberalizm w postawach wobec wychowania seksualnego. Jako wskaźnikiem „polaryzacji” zgodnie z postulatami Isenberga¹⁹ posłużono się współczynnikiem korelacji (r-Pearsona) pomiędzy postawami przed dyskusją a postawami po dyskusji w poszczególnych grupach. Wystąpienie pozytywnej, istotnej statystycznie korelacji można interpretować następująco: im bardziej liberalne były postawy

¹⁸ Rzetelność skali utworzonej z tych pozycji okazała się wysoka. Współczynnik α Cronbacha osiągnął wartość 0,83.

¹⁹ D.J. Isenberg, dz. cyt., s. 1151.

osób przed dyskusją, tym bardziej liberalne były po jej zakończeniu. W analizowanym kontekście badawczym tak ujmowana polaryzacja oznacza „umocnienie ideologiczne”, wzrost siły przywiązania do przeddeliberacyjnych poglądów. Z kolei brak istotnej korelacji pomiędzy poglądami przed i po dyskusji może oznaczać „rozchwianie ideologiczne”. Zgodnie z modelem teoretycznym deliberacji „rozchwianie poglądów” na skutek dyskusji z innymi osobami jest warunkiem wstępnym poprzedzającym wypracowanie akceptacji cudzych poglądów, uznania prawomocności stanowisk oponentów i ewentualnego wypracowania rozwiązania integrującego „nowej jakości”.

3.5. Wyniki

W świetle przeprowadzonych analiz spróbujemy odpowiedzieć na postawione pytania badawcze. Czy stworzenie warunków normatywnych debaty deliberatywnej ograniczyło występowanie zjawiska polaryzacji? Współczynniki korelacji pomiędzy postawami przed dyskusją i postawami po dyskusji uzyskane w poszczególnych grupach przedstawia tabela 2. Jak widać, w 10 spośród 20 grup rodzicielskich (wytluszczonych w tabeli 2) wystąpiły istotne statystycznie korelacje pomiędzy średnimi wskaźnikami liberalizmu w postawach przed i po dyskusji. W 9 przypadkach były one rzędu 0,8, tak jak donosi Isenberg²⁰. Czyli w 50% badanych grup można mówić o polaryzacji, pomimo że sytuacja debaty deliberatywnej pod ważnymi względami różni się od sytuacji klasycznych badań, w których zaobserwowano zjawisko polaryzacji.

Tabela 2. Współczynniki korelacji pomiędzy średnimi wskaźnikami liberalizmu w postawach wobec wychowania seksualnego przed i po dyskusji w poszczególnych grupach rodzicielskich

GRUPA	r-Pearsona	GRUPA	r-Pearsona
G1	0,739*	G11	0,542
G2	0,505	G12	0,816**
G3	0,013	G13	0,857***
G4	0,851**	G14	0,308
G5	0,627	G15	0,626
G6	0,569	G16	0,815*
G7	0,895**	G17	0,539
G8	0,660	G18	0,723**
G9	0,810***	G19	0,971***
G10	0,594	G20	0,643*

Oznaczenia: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$, *** $p \leq 0,001$

Źródło: Opracowanie własne.

²⁰ Tamże.

Drugie z rozważanych pytań dotyczyło jakości rozwiązań grupowych, które mogą zostać wypracowane w dyskusji w sytuacjach wzbudzenia procesów polaryzacji. Zestawienie częstotliwości rozwiązań wypracowanych w grupach spolaryzowanych i niespolaryzowanych zawiera tabela 3.

Tabela 3. Zestawienie rozwiązań wypracowanych przez grupy spolaryzowane i niespolaryzowane

Rodzaj rozwiązania	Grupy spolaryzowane („umocnione ideologicznie”) Ogółem rozwiązań n = 51 (100%)	Grupy niespolaryzowane („rozchwiane ideologicznie”) Ogółem rozwiązań n = 58 (100%)
Jednostronne	9 (17,6%)	14 (24%)
Kompromisowe	19 (37,2%)	14 (24%)
Demokratyczne	10 (19,6%)	2 (3,4%)
Integracyjne	9 (17,6%)	12 (20,6%)

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 3 wskazuje, że najwyraźniejsze różnice pomiędzy grupami spolaryzowanymi i niespolaryzowanymi wystąpiły pod względem częstotliwości wypracowywania w nich rozwiązań demokratycznych i kompromisowych. A mianowicie w grupach, w których wystąpiło zjawisko polaryzacji, częściej wynikiem końcowym były rozwiązania demokratyczne, częściej kompromisowe w porównaniu z grupami, w których polaryzacja nie wystąpiła.

Rozwiązania demokratyczne to rekomendacje oparte na zasadzie równości różnych opcji światopoglądowych i wolności indywidualnego wyboru. Przykładem rozwiązania tego typu są rekomendacje zaakceptowane przez rodziców, aby w ramach ogólnoszkolnego programu wychowanie seksualne zaprezentować młodzieży w sposób informacyjny (bez wartościowania i wskazywania wyższości któregoś z nich) różne poglądy w tej kwestii, zaś odbiorcom pozostawić wolność ustosunkowywania się do nich. Innym przykładem rozwiązania demokratycznego było stworzenie rodzicom możliwości decydowania o tym, czy ich dziecko będzie uczęszczało na zajęcia ze wspomnianego przedmiotu. Dyskutanci z grup, które wypracowały tego rodzaju rozwiązania, nie musieli modyfikować swoich poglądów, aby wypracować wspólne rekomendacje grupowe, wystarczyło, że akceptowali podstawowe wartości demokracji.

W przypadkach określonych mianem **rozwiązań kompromisowych** rekomendacje grupowe uwzględniały stanowiska obu stron, ale każda z nich rezygnowała z realizacji części swoich początkowych oczekiwań. Czasami precyzowano okoliczności, warunki, w których mogą być realizowane stanowiska stron. Przykładem takiego rozwiązania może być kompromis pomiędzy przeciwnikami jakiegokolwiek edukacji seksualnej w szkole a jej zwolennikami polegający na tym, że będzie to edukacja w bardzo ograniczonym wymiarze godzinowym i wprowadzona jak najpóźniej (np. w ostatniej klasie liceum). Przyjmując rozwiązanie kompromisowe, oponenty nie podejmowali wysiłku wypracowania nowej jakości, nie modyfikowali swoich początkowych stanowisk.

Większa częstotliwość rozwiązań demokratycznych i kompromisowych w grupach spolaryzowanych potwierdza obawy zgłaszane przez krytyków deliberacji, że dyskusje mogą nie wnosić nowej jakości w stosunku do poglądów uczestników sprzed dyskusji. Podkreślmy jednak, że w rozwiązaniach demokratycznych i kompromisowych odmienne poglądy oponentów zostały w jakiś sposób odzwierciedlone, chociaż w niezmienionej postaci.

Rozwiązania integracyjne, najbardziej pożądane z deliberacyjnego punktu widzenia, nieco częściej odnotowano w grupach, w których nastąpiło rozchwianie ideologiczne. Zawierały one sformułowania wartości nadrzędnych wobec odmiennych stanowisk lub wspólne podstawowe założenia tych stanowisk, które mogły być zaakceptowane przez osoby o odmiennych światopoglądach. Sformułowanie takiego rozwiązania wymagało namysłu nad istotą rozbieżnych stanowisk na tyle głębokiego, aby dostrzec ich podobieństwo na bardziej ogólnym, abstrakcyjnym poziomie. Przykładem rozwiązania integracyjnego są rekomendacje, zaakceptowane przez osoby o odmiennych światopoglądach, aby u podstaw edukacji seksualnej leżało uczenie odpowiedzialności za własne postępowanie, podkreślanie, że pożycie seksualne jest następstwem uczuć i nie należy go pochopnie podejmować oraz wpajanie, że życie ludzkie jest najwyższą wartością. Podkreślmy, że rozwiązania tego rodzaju występowały również kilkakrotnie w grupach spolaryzowanych, co oznacza, że procesy polaryzacji nie wykluczają odnalezienia wspólnej, nadrzędnej perspektywy ujęcia odmiennych poglądów.

Przypomnijmy, że obawy, które zgłaszał Cass Sunstein, dotyczyły tego, że deliberowanie może doprowadzić do przyjęcia rozwiązania uskrajnionego, wyraźnie przesuniętego w kierunku któregoś z ekstremów przeddyskusyjnych poglądów. W naszych danych zjawisko takie odzwierciedlały sytuacje przyjmowania przez grupę **rozwiązań jednostronnych**. Były to sytuacje, w których tylko jedno ze stanowisk zgłaszanych (wyartykułowanych na forum grupowym) w kontrowersyjnej kwestii zostało uwzględnione w rekomendacjach grupowych, zaś stanowisko drugiej strony zostało całkowicie pominięte w zapisanym rozwiązaniu. Można przypuszczać, że rozwiązania takie spełniały kryterium zgodności stron, gdyż żaden z dyskutantów nie oponował wobec zapisu wskazującego dominujący punkt widzenia. Zachodzą jednak obawy, iż ze względu na to, że dyskutowane kontrowersje odzwierciedlały rozbieżności ideologiczne (pomiędzy światopoglądem liberalnym a światopoglądem opartym na nauce Kościoła katolickiego), wytlumienie jednej z opcji może doprowadzić do zakwestionowania rozwiązania w przyszłości. Zauważmy, że rozwiązania jednostronne występowały zarówno w grupach spolaryzowanych, jak i w niespolaryzowanych (a w tych drugich nawet nieco częściej). Oznacza to, że skutkiem polaryzacji może być przyjęcie skrajnego rozwiązania (tutaj polegającego na wyciszeniu jednej z ważnych perspektyw światopoglądowych), ale prawdopodobnie tego typu rozwiązania mogą być też skutkiem innego rodzaju procesów niż polaryzacja²¹.

²¹ Bardziej szczegółowe rozważania na temat procesów grupowych potencjalnie prowadzących do wyciszenia jednego ze stanowisk przedstawiono w E. Wesołowska, dz. cyt., s. 116–124.

6. Podsumowanie

W świetle przeanalizowanych danych polaryzacja okazała się efektem na tyle silnym, że nawet stworzenie warunków debaty deliberatywnej nie zawsze mu przeciwdziało. Skutkiem dyskusji grupowej może być wzmocnienie przywiązania do własnych poglądów. Z drugiej jednak strony należy podkreślić, że dyskutowano kontrowersje światopoglądowe angażujące emocjonalnie, od dłuższego czasu mocno dzielące opinię publiczną – tak więc jakiegokolwiek rozchwianie w tak głęboko zakorzenionych kwestiach pod wpływem półtoragodzinnej dyskusji można uznać za efekt znaczący. Rozchwianie takie nastąpiło także w połowie analizowanych przypadków dyskusji grupowych.

Zaistnienie procesów polaryzacji w grupie deliberującej może mieć konsekwencje dla treści i jakości wypracowanego przez nią rozwiązania. W grupach spolaryzowanych nieco częściej zostają wówczas wypracowane takie rozwiązania, które umożliwiają stronom trwanie przy własnych poglądach bez konieczności ich modyfikacji. Jednakże wystąpienie polaryzacji nie przesądza o treści przyjętych rekomendacji grupowych i nie wyklucza możliwości wypracowania nowej jakości rozwiązania.

Rozważania nad zjawiskiem polaryzacji w warunkach debaty deliberatywnej można zakończyć ogólną refleksją stanowiącą przyczynek do dyskusji wokół demokracji deliberatywnej, a mianowicie, czy dyskusja osób o odmiennych poglądach przyniesie więcej szkód niż korzyści. Wydaje się, że efekty (skutki) deliberacji w znacznym stopniu zależą od dynamiki procesów grupowych wzbudzonych w konkretnej grupie. Przy obecnym stanie wiedzy w dość ograniczonym stopniu jesteśmy w stanie tę dynamikę przewidzieć lub kontrolować. Poznanie uwarunkowań i mechanizmów procesów grupowych prowadzących do przyjmowania rozwiązań integrujących odmienne perspektywy wydaje się być wyzwaniem badawczym godnym podjęcia.

GROUP POLARIZATION IN DELIBERATIVE DEBATES

SUMMARY

In social psychology the group polarization refers to the tendency for groups to make decisions that are more extreme than the initial inclinations of its members. This phenomenon constitutes a potential obstacle to positive outcomes attributed to deliberative debates. A deliberative debate is a particular kind of a group discussion tasked with finding group consensus on controversial issues. The idea of deliberation originates from the writings of John Rawls, Jürgen Habermas, Amy Gutmann and Denis Thompson. Deliberative debate imposes numerous normative requirements on the communication, relationships among the disputants and their approach to the issue under discussion. These normative requirements make a big difference between deliberative debates and the situations in which the phenomenon of polarization was observed. Thus, we presume that in deliberative debates conditions the phenomenon of group polarization may be limited.

The paper investigates the following questions: would the normative conditions of deliberation limit the occurrence of polarization in discussing groups? and What influence (if any) would the polarization process have on the quality of group decision?

In the light of the empirical data we concluded what follows: (1) In 50% of the analyzed cases of group discussion the phenomenon of group polarization was observed despite the normative conditions of deliberation. (2) The occurrence of group polarization in some cases coincided with making the final decisions which did not alter the initial preferences of the disputants (but did not totally predestinated the final outcome).

KEY WORDS: group polarization, deliberative debates, citizen deliberation, group discussion